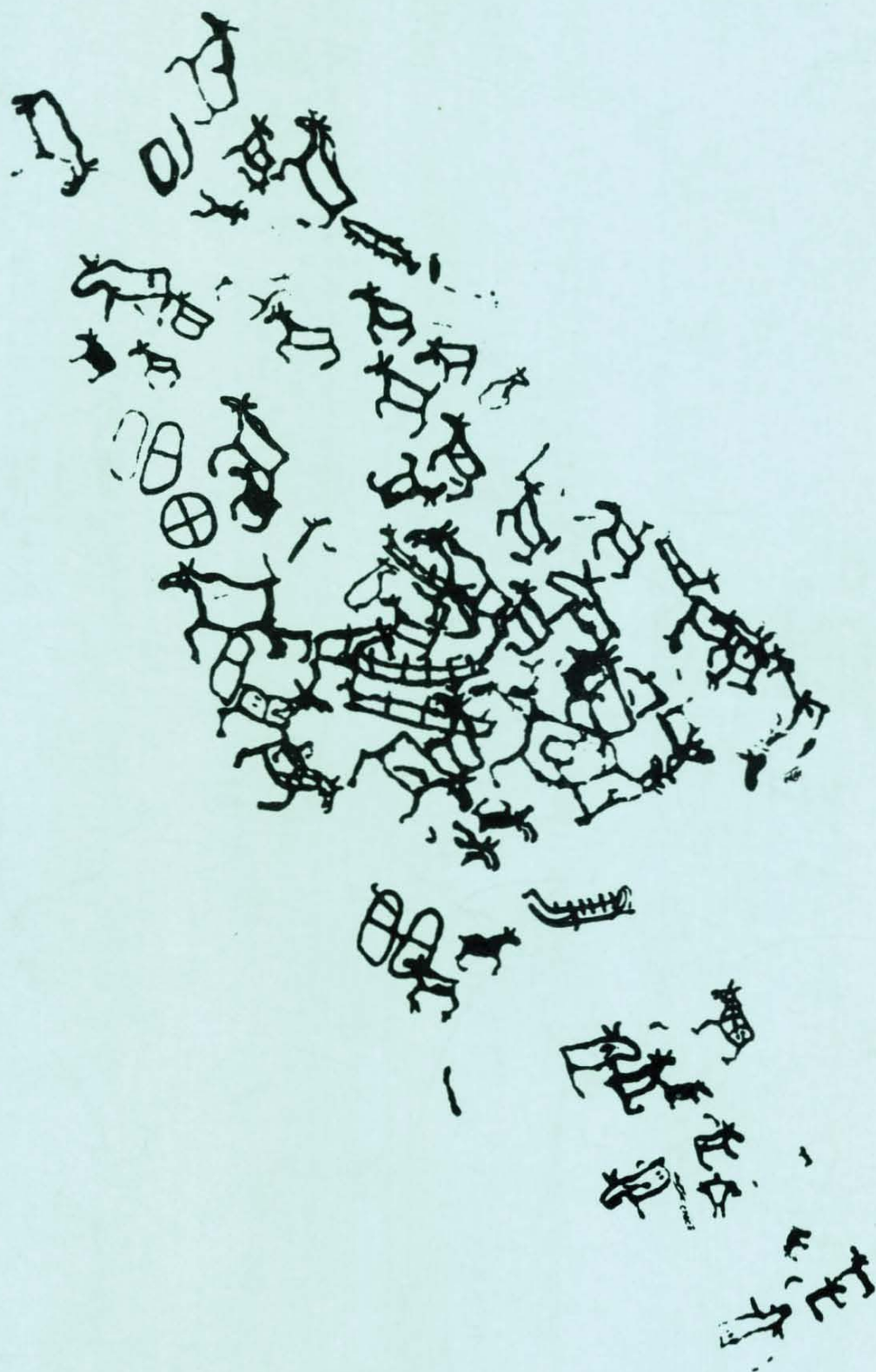

ARKEOLOGI I NORR 3

1990

ARKEOLOGISKA INSTITUTIONEN

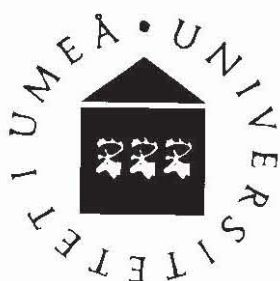
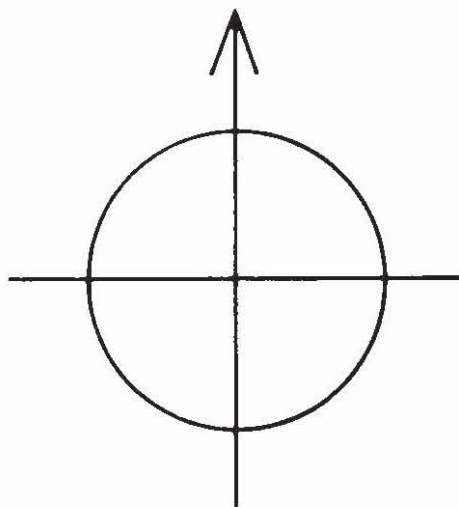
UMEÅ UNIVERSITET

ARKEOLOGI I NORR

3

1990

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi
UMEÅ UNIVERSITY
Department of Archaeology

Utgivare: Institutionen för arkeologi, Umeå universitet

Redaktör: Evert Baudou

Distribution: Institutionen för arkeologi,
Umeå universitet, S-901 87 Umeå, Sverige

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forsknings-
rådet, Stockholm

Figuren på omslaget återger ett ristningsfält på Brådön, Nämforsen.
Efter Hallström 1960.

ISSN 0284-558X
Printed in Sweden by
Centraltryckeriet, Umeå 1992

Innehållsförteckning

Förord

HÄLLRISTNINGSSEMINARIET VID NÄMFORSEN

Mats P. Malmer

Har nordlig och sydlig hällristningstradition påverkat varandra
— i så fall hur, och varför? 7

Anders Hagen

Regionindelning, särpreget og kontakt i bergkunsten 19

Per H. Ramqvist

Hällbilder som utgångspunkt vid tolkningar av jägarsamhället 31

Lars Forsberg

De norrländska hällristningarnas sociala kontext — alternativa
tolkningar 55

Evert Baudou

Boplatsen vid Nämforsen 71

UPPSATSER

Anders Huggert

Vikarefångst vid Rickleåns mynningsvik för 4500 år sedan?
— Ett bidrag till vår kunskap om stridsyxekulturen i övre Norr-
land 83

Hannu Kotivuori

Råbacken — En rösegrupp från förromersk järnålder i Nykarle-
by, Österbotten, Finland 105

Kerstin Lundin

Kokgropar i Norrbottens kustland. Ett försök till tolkning av
kokgroparnas funktion 139

Lars Forsberg

De norrländska hällristningarnas sociala kontext — Alternativa tolkningar

Forsberg, L. 1992. De norrländska hällristningarnas sociala kontext — Alternativa tolkningar. (The social context of Norrland rock carvings — alternative interpretations.) *Arkeologi i norr* 3:55—70.

Abstract

This paper deals with the social context of the rock carvings at Nämforsen on the river Ångermanälven and Norrfors on the river Umeälven. Four generalized models of the social role of the carvings are put forward, and a short discussion of their chronology leads to the consideration of two possible periods for the petroglyphs. A discussion on the variability of hunter-gatherer societies is followed by an account of the evidence on the different societies during the Neolithic and Bronze Age. Three major hypotheses concerning the context of the petroglyphs are proposed. Finally, the four models of the role of the rock carvings are combined with the cultural evidence to evaluate the three hypotheses.

Lars Forsberg, Institutionen för arkeologi, Umeå universitet, S-901 87 Umeå, Sweden.

Inledning

I denna uppsats kommer inte att anföras någon detaljerad analys av ristningarna själva, utan huvudmotivet har varit att problematisera det sammanhang vari ristningarna har ingått. Ett sätt att göra detta kan då vara att ta upp alla olika osäkerhetsfaktorer som är förknippade med tolkningen av hällristningarna. Detta för dock inte tolkningen och diskussionen framåt, alla är väl medvetna om de problem som finns att tolka meningen, betydelsen av ristningarna.

För att kunna bidra med mer bränsle till diskussionsbrasan, i stället för att släcka den, har jag försökt att dra ihop olika möjliga tolkningar av det större samhälleliga sammanhang som ristningarna existerade i. Fördelen med detta är att specifika modeller kan konstrueras som forskningen sedan kan pröva utifrån en analys av både ristningar och andra arkeologiska källor som kan säga oss något om ristningarnas omedelbara kontext.

Hällristningar kan i enlighet med modernare semiotisk teori ses som delar i ett komplicerat system av betydelser där samma tecken kan betyda olika saker i olika sammanhang och summan av tecken och tecken-sammanhang kan ses som ett symbolspråk. För att kunna applicera en sådan modell som utgår ifrån tecknens interna förhållanden behövs en detaljerad och ingående analys av ristningarnas detaljer och helheter som ännu inte finns utförd, den skall inte heller utföras i denna uppsats.

I stället kan man försöka från en annan infallsvinkel som innebär att man tar i beaktande generaliserande modeller av ristningsprocessens roll i olika samhällen. Flera av de olika varianter som tas upp här är bl.a. beskrivna av Layton i en informativ artikel (1987). Efter bl.a. Layton, Hagen (1976) m.fl. kan man grovt dela in ristningarnas upphovssituation och betydelse utifrån fyra varianter.

- a) jaktmagisk modell - önskan att få makt över djuren med hjälp av bildbruk.
- b) sekulär modell - en avbildning av händelser eller företeelser, verkliga eller mytologisk-etnohistoriska.
- c) schamanism- avbildning av diverse hjälppandar eller ”djurets rådarkare” - ett kosmiskt väsen som står i förbindelse med och styr djurens beteende och tillgången på djur.
- d) klanritualer - en modell som utgår ifrån existensen av ”intressegrupper” (s.k. corporate groups) i jakt- och fångst-samhällen. Exempel på en sådan intressegrupp är en klan, där kunskapen om ritualer och symboler är förnekad för personer utanför gruppen.

Utifrån dessa grova modeller och modeller för de förhistoriska systemen i området under de perioder som ristningarna kan tänkas stamma ifrån kan alltså vissa tolkningar göras troligare än andra.

Geografisk avgränsning

De ristningsgrupper som kommer att behandlas här är framförallt de från Nämforsen vid Ångermanälven och Norrfors vid Ume älv. Dessa två grupper av ristningar skiljer sig ju markant ifrån inlandets hållkonst t.ex. när det gäller mängden ristningar och topografiskt läge.

Gemensamt för dessa båda större ristningsfält är närheten till en boplats av en rumslig och kronologisk omfattning som är ovanlig i det övriga norrländska sten- och bronsåldersmaterialiet. Detta, sammantaget med ristningarna har då föranlett många tolkningar som velat se dessa boplatser som stora samlingsboplatser där rituella aktiviteter har utförts i samband med mötet av sinsemellan olika samhällen (Hagen 1976:130; Malmer 1981:101).

Ristningarnas datering

Det råder delade meningar om dateringen av dessa två ristningsfält. En uppfattning är att de flesta ristningarna hör till perioden före 2000 f.Kr. (Ramqvist *et al* 1985:326), en annan att de hör till perioden omkring 1000 f.Kr. (Malmer 1981:98-99). Dateringsmetoderna har då främst varit stilistiska och motivistiska paralleller både till Sydskandinavien och till den NV delen av Nordfennoskandien. En annan hållpunkt som har använts har varit landhöjningen, där Nämforsen och Norrfors höjd över havet har angett ristningarnas absoluta bakre gräns. Vid Nämforsen blir det då ca 3300 f.Kr., vid Norrfors ca. 2500 f.Kr. Det är ju t.ex. intressant som illustration av svårigheten att göra stilistiska jämförelser över långa avstånd att nämna att de ristningar vid Alta som liknar Norrfors ristningar mest dateras till före 3000 f.Kr., medan Norrforsristningarna inte kan vara äldre än ca 2500 f.Kr. Eftersom man dessutom anför laxfisket som den viktigaste lokaliseringfaktorn bör platsen i så fall ha använts ytterligare något senare, dvs. när en rejäl fors utbildats.

Variation hos jakt- och fångstsamhällen

Existensen av samlingsboplatser hos de etnografiskt kända mobila jakt- och fångstsamhällena i norr är väl känd. Karaktäristiskt för dessa är ett fissions- och fusionsmönster över året där den största delen av året tillbringas i spridda smågrupper, men där man under en begränsad period av sociala skäl samlas i en större grupp som med ett slarvigt begrepp kan betecknas som stammen (maximal - minimal band).

Jakt- och fångstsamhällen kan vara rätt olika, något som kanske inte i tillräckligt hög grad har framkommit i tidigare forskning. Under senare år har dock flera forskare understrukt den stora variation som täcks av begreppet jägare (bl.a. Price & Brown 1985, Rowley-Conwy 1983). Man kan efter Price & Brown göra en uppdelning mellan mobila jägare och komplexa, fastboende jägare (1985:3-4). Samhällen som har haft jordbruk och boskapsskötsel som bas har däremot traditionellt setts som uppvisande en stor variation från olika slag av stamsamhällen fram till tvättäkta stater. De typer av samhällen som skulle kunna vara aktuella under den tid som ristningarna kan antagas ha varit i funktion är:

- a) mobila jägare - enhet mellan samhälle och naturomgivning.
- b) komplexa, fastboende jägare - begränsad rörlighet på grund av sociala hinder (t.ex. omgivande grupper) eller naturmiljö.
- rikliga resurser (ofta marina).
- större befolkningstäthet.
- c) stamsamhällen med jordbruk och eller boskapsskötsel - ökad motsättning mellan samhälle och naturomgivning.

Samlingsplatser är vanligast i den första typen av samhällen. Dessa platser ligger då oftast på sådana ställen där hög resurstillgång kan kombineras med låg anskaffningskostnad. I det nordliga taigaområdet finns bara

två typer av sådana resurser: ren och lax. Renen vandrar mellan olika betesområden, och är under dessa vandringar samlad i stora grupper, som kan utnyttjas av jägare förutsatt att man har kunnat förutsäga var renen kommer just det året (jfr Burch 1972:345-347). Laxen vandrar upp längs älvarna mot sina lekplatser någon gång under sommaren. I de flesta mellan- och nordnorrländska älvar inträffar detta i slutet av sommaren (Forsberg 1985:25-26).

Samhällen i Mellannorrland och Övre Norrland under neolitikum

De möjliga dateringarna av hällristningarna låg alltså någonstans mellan senare delen av neolitikum och bronsålder. Om vi då försöker studera situationen närmare under dessa två perioder kan vi se att förhållandena för ristningarnas tillkomst förändras (jfr Forsberg 1989:73-78).

Under neolitikum, dvs. perioden före 2000 f.Kr. finns det i Norrlands inland tecken som tyder på att det existerar ett jakt- och fångstsamhälle där älg- och bäverjakt samt fiske är dominerande. Lundberg (1985:296) har analyserat detta system med skärvstensvallar och vanliga strandbundna boplatser och kommit fram till en modell av ett samhälle med små resursteritorier i skogslandet. Dessa territorier skulle i medeltal ha en radie av 35 km. Man kan också se att de ligger rätt långt ifrån kusten. (Lundberg 1986: fig. 9).

Vid kusten finns vid denna tid boplatser som bland annat tyder på intensiv säljakt. I Mellannorrland finns vid Höga Kusten boplatserna Överveda som ligger i Nordingrå socken. Boplatserna har med hjälp av ¹⁴C-metoden tidsfästas till ca 3500 f.Kr. (kalibrerat värde) men det finns tecken som tyder på att den har varit använd långt senare, kanske ända till omkring 2500 f.Kr. (Baudou 1977:442-45). Över 99 % av benmaterialet utgjordes av säl (räknat i MIND-tal 10 st. vikarsäl och 5 st. säl av ospecificerad art), men en stor mängd nätsänken av olika storlekar visar att också fisket har varit av stor betydelse.

I Övre Norrland är väl boplatserna vid Lundfors, Skellefteå socken mest kända. Här grävdes fyra boplatser inom ett begränsat område. En mängd ¹⁴C-prover togs, varav de flesta visade på en datering runt 3400

f.Kr. (ej kalibrerat värde), en datering som ytterligare stärktes genom att strandlinjen vid tidpunkten för boplatsens utnyttjande kunde fastställas med hjälp av fosfatanalys (Broadbent 1982:44). Här var över 98 % av benmaterialet av säl, medan 2 % utgjordes av älg, bäver, hare, mård, gädda, braxen och abborre.

Det har tidigare framkastats att kustboplatserna från denna tid hör ihop med de ovan nämnda inlandsboplatserna (Baudou 1977:125-129). Som bl.a. Broadbent (1979:192) har visat finns det dock ingen anledning för de kustboende att bege sig in i inlandet, då resurstätheten allmänt (förutom ren) ökar ju närmare kusten man kommer. Ett annat förhållande kan förstås antagas, nämligen att inlandsbefolkningen tog sig till kusten, men det nästan totala glappet vad gäller boplatser mellan skogsland och kust talar emot detta.

Det finns även i Mellannorrland fynd av boplatser som skulle kunna visa att både sommar- och vinterbosättning har förekommit vid kusten inom ett litet område precis så som Broadbents modell (1979:192) förutsäger. Vid Moälven och Anundsjön, Anundsjö socken, har NTB undersökt delar av sju boplatser som har legat vid en trång havsvik (Baudou 1977:56-61). Tre av dessa föll grovt sett inom samma period som de ovan nämnda kustboplatserna: Norrböle 1970, Yttersel och Mellansel (1977:tab. 2). På de två senare boplatserna gjordes fynd av älg, vikaresäl, bäver, hare och gädda. Vid Yttersel fanns dessutom braxen, abborre, en laxart samt sik. Vid Mellansel fanns också gås och orre. Dessa fynd tyder på att boplatserna har bebotts under sommaren (gås, braxen och abborre, jfr Ekman & Iregren 1984:28-30) och våren (vikaresäl, *ibid.* 1984:20-22). Vid Agnsjön, som ligger vid ett biflöde till Moälven ca 15 km in i landet från Anundsjö räknat, har en boplats med ett för norrländska förhållanden ovanligt omfattande fyndmaterial av obrända ben (ca 72 kg) undersökts (Baudou 1977:61-64). Här dominerar älg starkt, men även bäver, mård, tjäder och gädda förekommer. Fällhorn av älg finns, vilket indikerar att boplatserna använts under vintern.

Det verkar således som om det under neolitikum existerar grupper vid kusten som framför allt lever på marina resurser och som uppfyller åtminstone två, kanske alla de tidigare nämnda förutsättningarna för komplexa jägare.

Samhällen i Mellannorrland och Övre Norrland under bronsåldern

Vid övergången till bronsålder ändras bosättningsmönstret och också ekonomin radikalt i inlandet. I stället för de små, stabila territorierna får vi större enheter längs vattendragen där gruppen flyttar mellan skogslandet och förfjällsområdet längre mot väster. Ekonomin bygger i högre grad än tidigare på renjakt, men älgjakt och fiske är fortfarande viktigt (Forsberg 1989:65-68).

Vid kusten inleds ca 2500 f.Kr. en process där sydiskandinaviska föremålsformer, flintdepåer och rena, sydiskandinaviskt präglade boplatser (ex.vis Strandholm, Burträsk socken och Bjurselet, Byske socken) kan korreleras med de första inslagen av sädesodling vid Norrböle och Bjurselet (Baudou 1989:33-40). Dessa första inslag av odling som liksom de sydiskandinaviska inslagen har sina paralleller längs Nordnorges kust, upphör dock enligt pollendiagrammen inom loppet av ett par hundra år. Denna första odlingsfas sätter numera de flesta forskare i samband med en temporär expansion av den norsk-svenska stridsyxekulturen eller möjligen den gropkeramiska kulturen (Broadbent 1982:71-72; Baudou 1989:37; Knutsson 1988:197-199).

Under denna period och senare genom bronsåldern finns det indikationer i pollendiagrammen som tyder på betesdrift - dvs. boskapsskötsel. (Baudou 1989:fig. 5). Det har anförts att eftersom få husdjursben har hittats på kustboplatser från bronsålder, är dessa indikationer i pollendiagrammen svåra att värdera. Detta är dock inte så underligt eftersom bara ett litet antal boplatser undersökts.

Indikationer på jordbruk dyker så upp igen under yngre bronsålder, både i pollendiagrammen och på boplatser. Engelmark har publicerat en pollenanalys från Prästsjön, Umeå socken, där de första indikationerna på jordbruk ligger runt 700 f.Kr. (1976:97). Det är hittills bara i pollenanalyser som dessa indikationer på jordbruk har kunnat iakttagas.

1988 påbörjade arkeologiska institutionen i Umeå en undersökning av en boplatz vid Mariehem, Umeå stad. Här påträffades två skärvstenshögar av liknande slag som de vanligt förekommande i Mälardalen (fig. 1). Dessa skärvstenshögar låg intill två skadade kuströsen på en moränrygg. Undersökningar pågår fortfarande, men redan nu kan man av dateringarna se att man har utnyttjat platsen under skilda tider. Da-

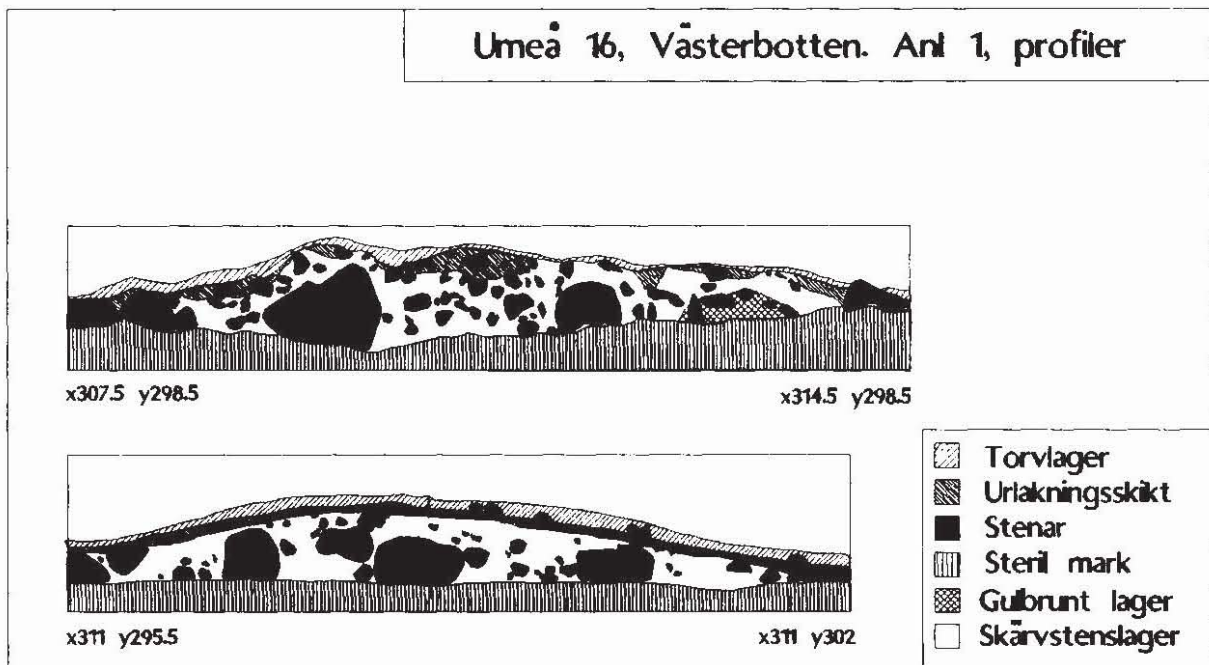
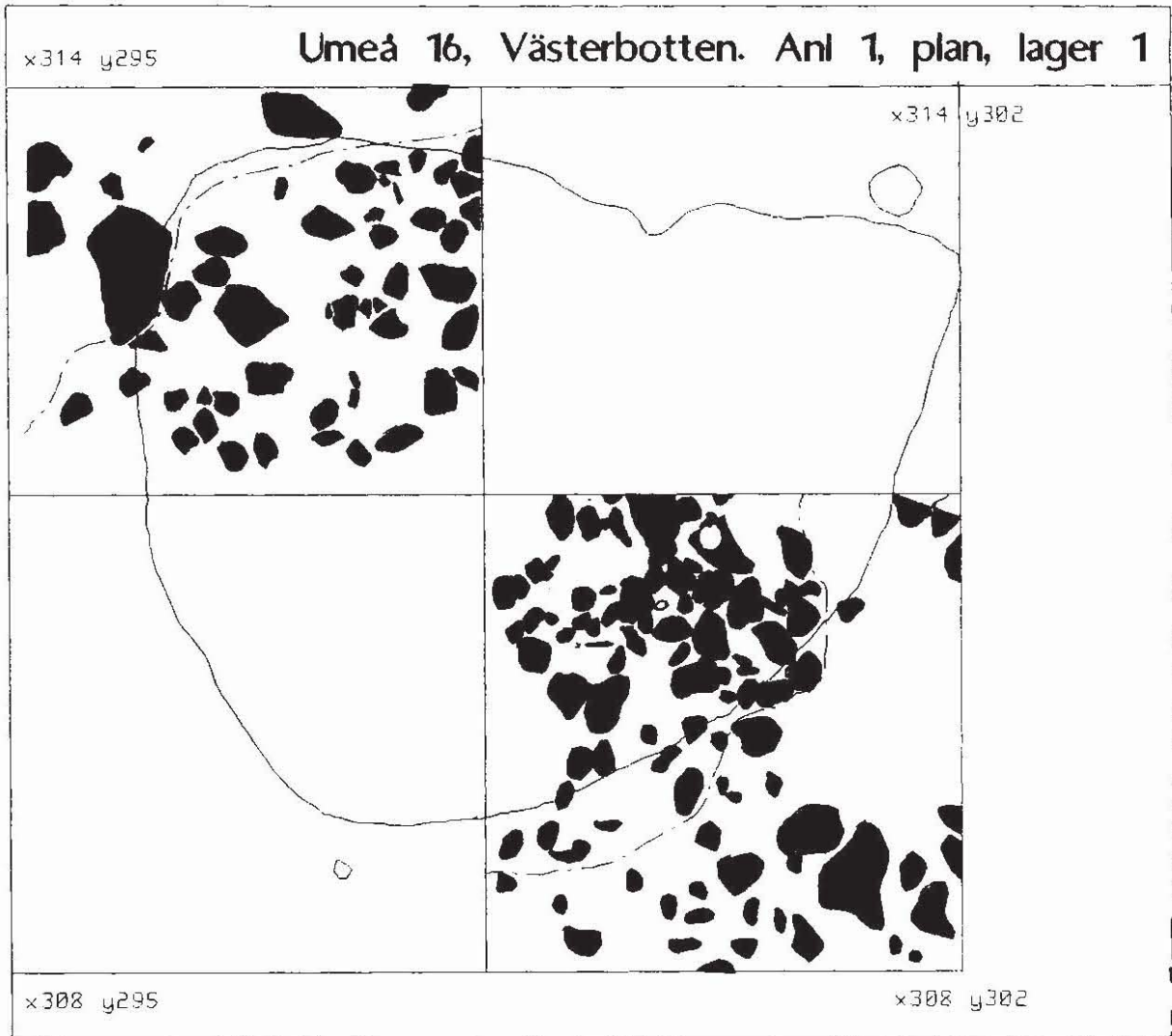

Fig. 1. Skärvstenshögen från Mariehem, Umeå socken.

teringarna, som tagits i olika nivåer i högarna, börjar i äldre bronsålder och går in i järnålder.

Det intressantaste med dessa skärvtenshögar är det makrofossilmaterial som framkom ifrån dem. Här förekommer både korn och åkerogräs av olika slag. Den nivå som dessa makrofossil främst låg i gav en datering till början av förromersk järnålder. Ser man på det topografiska läget så har boplatsen legat på östra stranden av den havsvik som Umeälven mynnade ut i vid den tiden (fig. 2). På den västra sidan av vi-

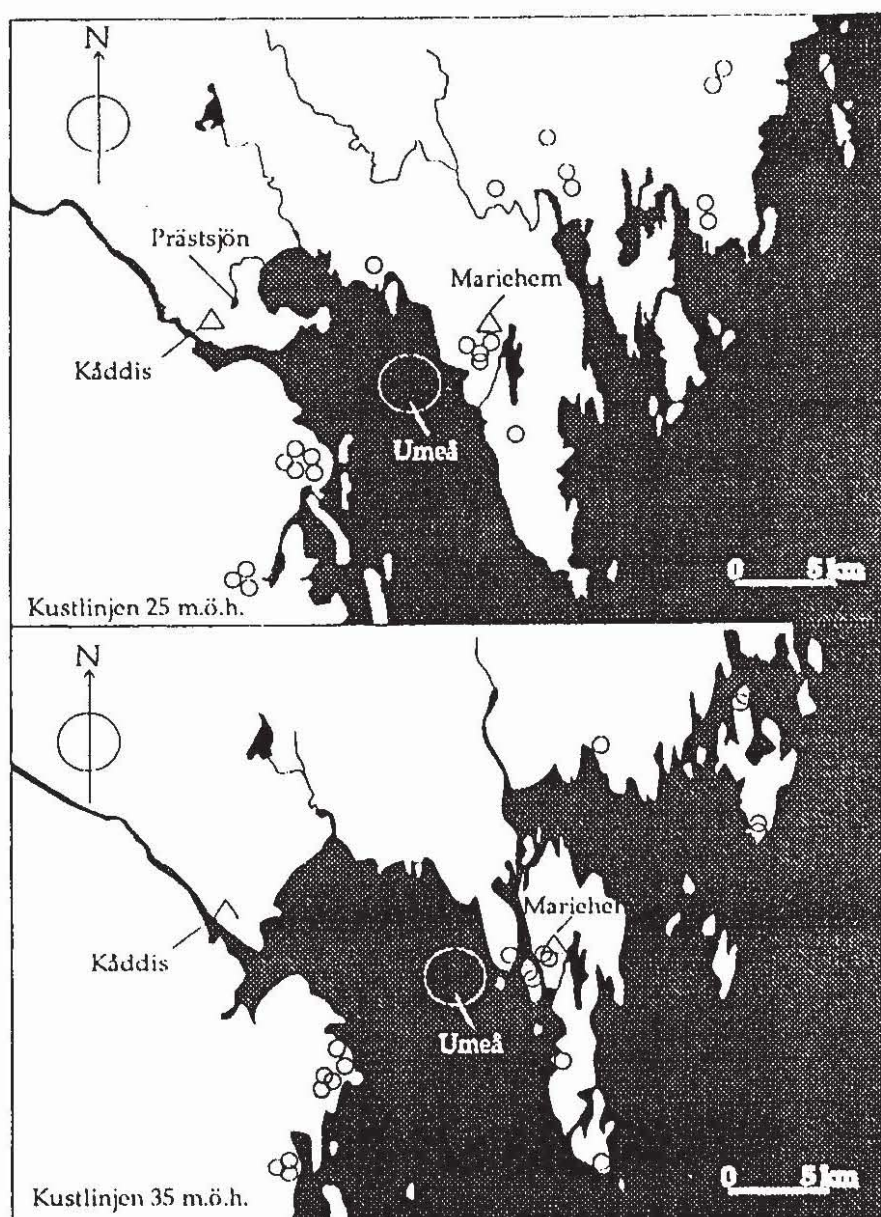

Fig. 2. Umeälvens mynningsområde under a) äldre bronsålder och b) förromersk järnålder.

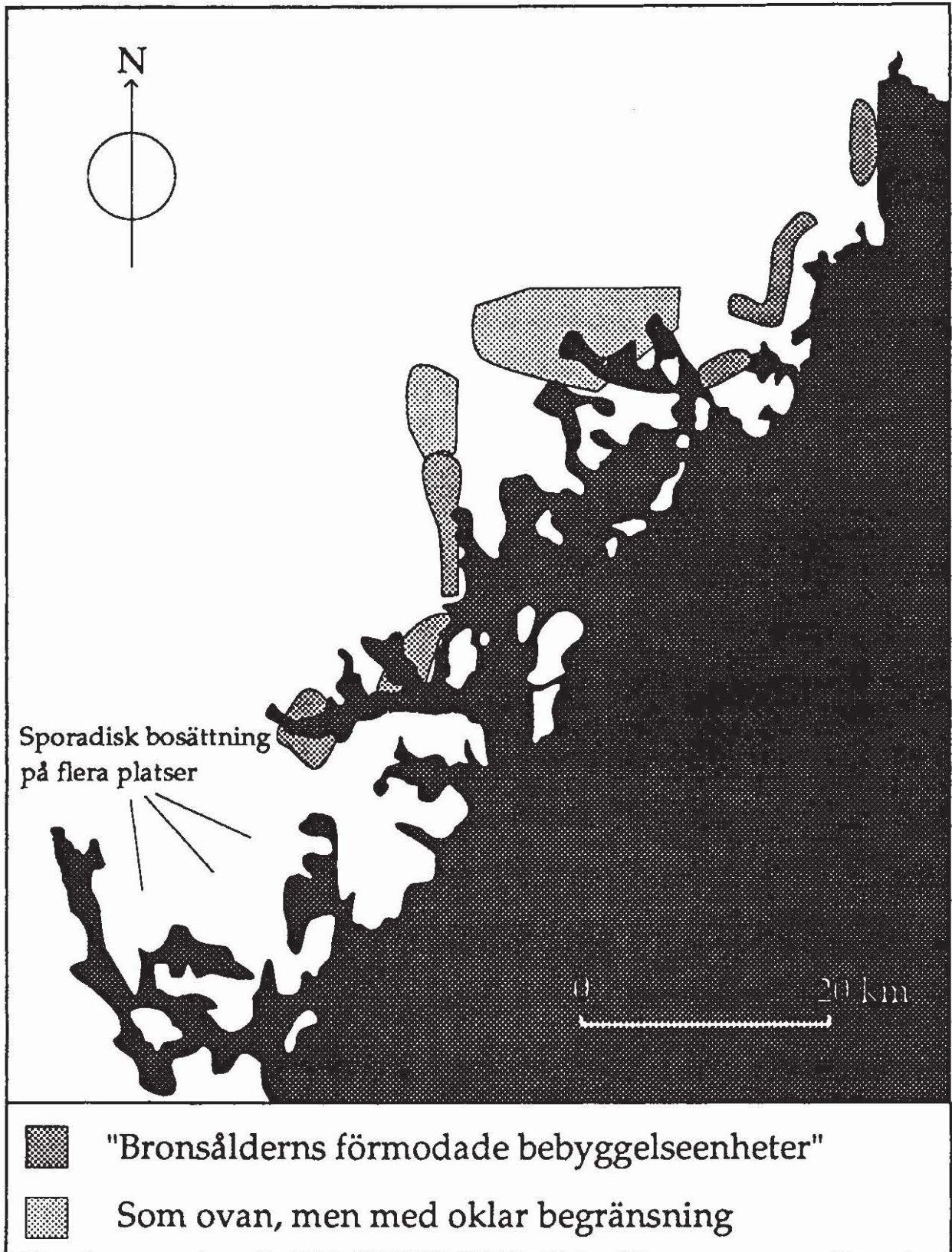

Fig. 3. Utbredningen av bronsålderns bebyggelseenheter i norra Ångermanland (efter Baudou 1968:fig. 38).

ken ligger Prästsjön. Det är alltså inte helt omöjligt att odlingsindikationerna i detta pollendiagram kan ha kommit från denna boplats, även om det också är möjligt att pollenspridningskällan kan ha legat närmare Prästsjön. Här har vi alltså en klar rumslig koppling mellan kuströsen och boplats med odlingsindikationer.

Den sociala indelningen av bronsålderns samhälle vid norrlandskusten har behandlats av Baudou utifrån en analys av kuströsen vid norra Ångermanlands kust (1968:146-152). Bland annat en indelning av området i åtta bebyggelseenheter ligger till grund för resonemangen (fig. 3). Ekonomin antas ha varit fiske, sälfångst, jakt, boskapsskötsel och någon sädesodling (1968:148). Baudou räknar med en kontinuitet under bronsåldern utifrån typmodellen Sund, Vibyggerå socken. De spridda befolkningsgrupperna bestod enligt denna modell av bofasta storfamiljer ledda av ett överhuvud som tillhörde familjen (1968:157).

Skall vi sammanfatta dessa resonemang bör det under bronsåldern vid kusten ha funnits mindre, bofasta samhällsenheter vid norrlandskusten med säljakt, fiske och boskapsskötsel, eventuellt också odling under hela bronsåldern, i alla fall under senare delen av perioden. Den typ av samhälle som man kan antaga ha funnits bör då ha varit någon form av stamsamhälle som präglats av helt andra värderingar och ett helt annat symbolspråk än inlandets mobila jägare.

Möjliga tolkningar av samlingsboplatsernas roll

Det verkar alltså som om vi har två helt skilda förhållanden i inlandet och vid kusten. I inlandet sker en förändring från relativt immobil samhällen till mera rörliga samhällen, medan det vid kusten sker en breddning av resursbasen och en övergång till en helt annan produktionsform.

De två modeller över situationen kust - inland som då blir resultatet visas på fig. 4. Under neolitikum finns i inlandet små immobil jägargrupper som främst lever av älgjakt. Vid kusten förekommer relativt fastboende, komplexa jägarsamhällen som främst lever av säljakt.

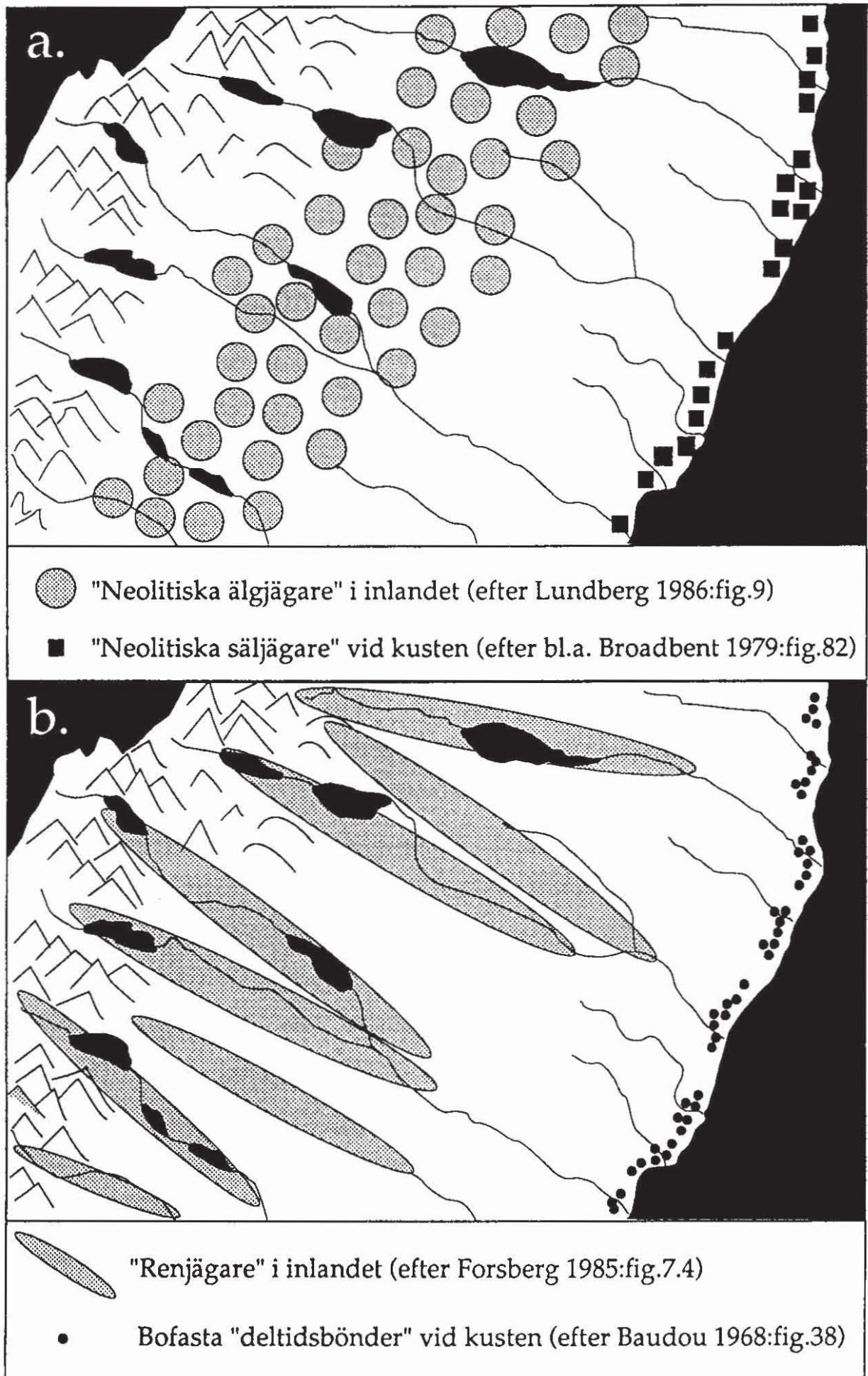

Fig. 4. Modell för de olika samhällena under a) neolitikum och b) bronsålder.

Under bronsåldern rör sig större, rörliga jägargrupper i inlandet. Dessa grupper har en ekonomi och livsform som baserar sig på ren- och älgjakt. Vid kusten finns då mindre semisedentära eller sedentära stamsamhällen som livnär sig på odling, säljakt och boskapsskötsel.

Det är så dags att via denna stora omväg återkomma till hållristningarna och de två boplatser som har satts i samband med dem. Hållristningarna bör då ses på två olika sätt: a) som symboler som fungerar inom *ett* samhälle; b) som symboler som fungerar som kommunikation *mellan* samhällen. Om vi då ser Nämforsen och Norrfors som samlingsplatser, kan man ställa upp olika hypoteser:

- 1) att det är platser där kontakt knöts mellan neolitiska älgjägare i inlandet och säljägare vid kusten.
- 2) att kontakt knöts mellan bronsålderns rörliga jägare i inlandet och kustens stamsamhällen som levde av boskapsskötsel, säljakt och jordbruk.
- 3) att det rör sig om samlingsboplatser för *ett* samhälle:
  - a) för neolitiska säljägare,
  - b) för neolitiska älgjägare,
  - c) för bronsålderns ren- och älgjägare,
  - d) för bronsålderns "deltidsbönder".

Slutsatser

Tar vi så hänsyn till dessa förenklade fall, kan vi se i vilken grad de olika varianterna av hållristningarnas betydelse fungerar tillsammans med ovanstående modeller.

Den jaktmagiska tolkningen av hållbilderna förutsätter nästan att hållristandet är en aktivitet som försiggår inom ett samhälle med speciell ekonomi och alltså ett speciellt förhållande till det dominerande bytesdjuret.

Den sekulära modellen skulle däremot kunna förenas med både kontakter mellan samhällen och företeelser inom samhällen. I så fall bör motivvalet avspegla detta.

Den schamanistiska modellen förutsätter däremot en individualism i ritualutövningen som gör kontakthypotesen osannolik (schamanen

söker sig ju till farliga, utsatta, heliga platser för att komma i kontakt med den andra världen). Om man ändå förutsätter att man har haft kontakt mellan olika samhällen på dessa platser bör helt olika skyddsandar och rådare avbildas av de olika schamanerna.

Klanritualerna innebär ju också en exkludering av övriga grupper som ej förstår "språket" i bilderna - alltså en funktion inom gruppen.

Med undantag för den sekulära modellen, måste resultatet bli att om Nämforsen och Norrfors har fungerat som samlingsplatser, så har de gjort det för *ett* samhälle, åtminstone om man går efter hållristningarna. De uttrycker också en överväldigande tonvikt på älgen som motiv som gör det svårt att tro på att majoriteten av ristningarna ristats av ett sedentärt stamsamhälle med jordbruk och boskapsskötsel. Dock kan det relativa fåtalet ristningar av sydskandinavisk karaktär ha ristats av dessa människor, men knappast i så fall som kommunikation mellan olika samhällen. Jämför dock Ramqvists exempel på solkors från Sibirien som sätter ifråga detta motivs exklusiva tillknytning till Sydskandiaviens motivkrets (Ramqvist, i denna publikation).

Säljakten är inte heller representerad i ristningarna vilket kanske borde utesluta de neolitiska säljägarna. Här kan man dock jämföra med Alta, där man har havsfiske och fångst av havsdäggdjur som dominerande inslag i ekonomin, men där ren och andra landdäggdjur dominerar ristningarna (Helskog 1988:28-29, 106).

Slutsatsen måste ändå bli att om man godtar hållristningarna som ett uttryck för något mer än jaktberättelser eller avbildningar av händelser, bör de vara en produkt av *ett* samhälle där ristningarna har sin egen rationalitet och betydelse. Detta medför också att hypotesen om ristningarna som dokument av kommunikation *mellan* olika samhällen verkar osannolik.

LITTERATUR

- Baudou, E. 1968. Forntida bebyggelse i Ångermanlands kustland. Arkeologiska undersökningar av ångermanländska kuströsen. *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning*. XVII:1-209. Härnösand.
- Baudou, E. 1977. Den förhistoriska fångstkulturen i Västernorrland. *Västernorrlands Förhistoria* 1977:11-152. Härnösand.
- Baudou, E. 1989. Stability and long term changes in North Swedish prehistory. An example of centre-periphery relations. I Larsson, T.B. & Lundmark, H. (red.), *Approaches to Swedish Prehistory*. British Archaeological Reports, International Series 500:27-53.

- Broadbent, N.D. 1979. *Coastal Resources and Settlement Stability. A critical Study of a Mesolithic Site Complex in Northern Sweden*. Archaeological Studies. Uppsala University, Institute of North European Archaeology. Aun 3.
- Broadbent, N.D. 1982. Den förhistoriska utvecklingen under 7000 år. *Skelleftebygdens historia* 3. Skellefteå.
- Burch, E.S. 1972. The caribou/wild reindeer as a human resource. *American Antiquity* 37:339-368.
- Ekman, J. & Iregren, E. 1984. *Archaeo-zoological Investigations in Northern Sweden, Early Norrland* 8. KVHAA. Stockholm.
- Engelmark, R. 1976. The vegetational history of the Umeå area during the past 4000 years. I *Palaeo-Ecological Investigations in Coastal Västerbotten, N. Sweden*. Early Norrland 9:75-111. KVHAA. Stockholm.
- Forsberg, L. 1985. *Site Variability and Settlement Patterns. An analysis of the hunter-gatherer settlement system in the Lule River Valley 1500 B.C.-B.C./A.D.* Archaeology and Environment 5. Umeå.
- Forsberg, L. 1989. Economic and social change in the interior of Northern Sweden 6000 B.C.-1000 A.D. I Larsson, T.B. & Lundmark, H. (red.), *Approaches to Swedish Prehistory*. British Archaeological Reports, International Series 500:55-82.
- Hagen, A. 1976. *Bergkunst. Jegerfolkets helleristninger og malninger i norsk steinalder*. Oslo.
- Helskog, K. 1988. *Helleristningene i Alta. Spor etter ritualer og dagligliv i Finnmarks forhistorie*. Alta.
- Knutsson, K. 1988. *Making and Using Stone Tools*. The analysis of the lithic assemblages from Middle Neolithic sites with flint in Västerbotten, Northern Sweden. Aun 11. Societas Archaeologica Upsaliensis. Uppsala.
- Layton, R. 1987. The use of ethnographic parallels in the analysis of Palaeolithic art. I Holy, L. (red.) *Comparative Anthropology*. Oxford.
- Lundberg, Å. 1985. "Villages" in the inland of Northern Sweden 5000 years ago. I *In Honorem Evert Baudou*. Archaeology and Environment 4:293-301. Umeå.
- Lundberg, Å. 1986. Skärvtensvallar i Norrland. *Studier i Norrländsk forntid II*. Acta Bothniensia Occidentalis. Skrifter i västerbottensk kulturhistoria 8:81-99.
- Malmer, M.P. 1981. *A Chorological Study of North European Rock Art*. KVHAA, Antikvariska serien 32. Stockholm.
- Price, T.D. & Brown, J.A. 1985. Aspects of hunter-gatherer complexity. I Price, T.D. & Brown, J.A. (red.) *Prehistoric Hunter-Gatherers. The Emergence of Cultural Complexity* 1985:3-20. London.
- Ramqvist, P.H., Forsberg, L. & Backe, M. 1985. ...and here was an elk too... A preliminary report of new petroglyphs at Stornorrfors, Ume River. I *In Honorem Evert Baudou*. Archaeology and Environment 4:313-337. Umeå.
- Rowley-Conwy, P. 1983. Sedentary hunters: the Ertebølle example. I Bailey, G. (red.) *Hunter-Gatherer Economy in Prehistory*. 1983:111-126. Cambridge.